

A HAEDUUSOK ÉS RÓMA Magyar ásatások Bibractében*

SZABÓ MIKLÓS**

A tanulmány fő célkitűzése a közép-franciaországi haeduus törzs történetének és régészeti hagyatékának vizsgálatára alapozva azoknak a folyamatoknak a bemutatása, amelyek Róma és a galliai kelta kultúra találkozásának következményeként bontakoztak ki. Az elemzés igen jelentős mértékben a Mont Beuvray-i európai régészeti program eredményeire épül, amelyben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem expedíciója 1988 óta vesz részt. Végeredményben a munka egyik legfontosabb következtetése az, hogy Bibractében az urbanizáció romanizációs szakaszát külön lehet és kell választani a kelta függetlenség időszakában kibontakozó városi fejlődéstől. Ez a felismerés megfelel annak a felfogásnak, miszerint a városiasodást a kelta világban azok a gazdasági változások készítették elő, amelyek a Kr. e. 3. században főként az italo-kelta környezetből indultak ki, de felgyorsulásukban a hellénisztikus világgal kialakult új típusú kapcsolatok is szerepet játszhattak.

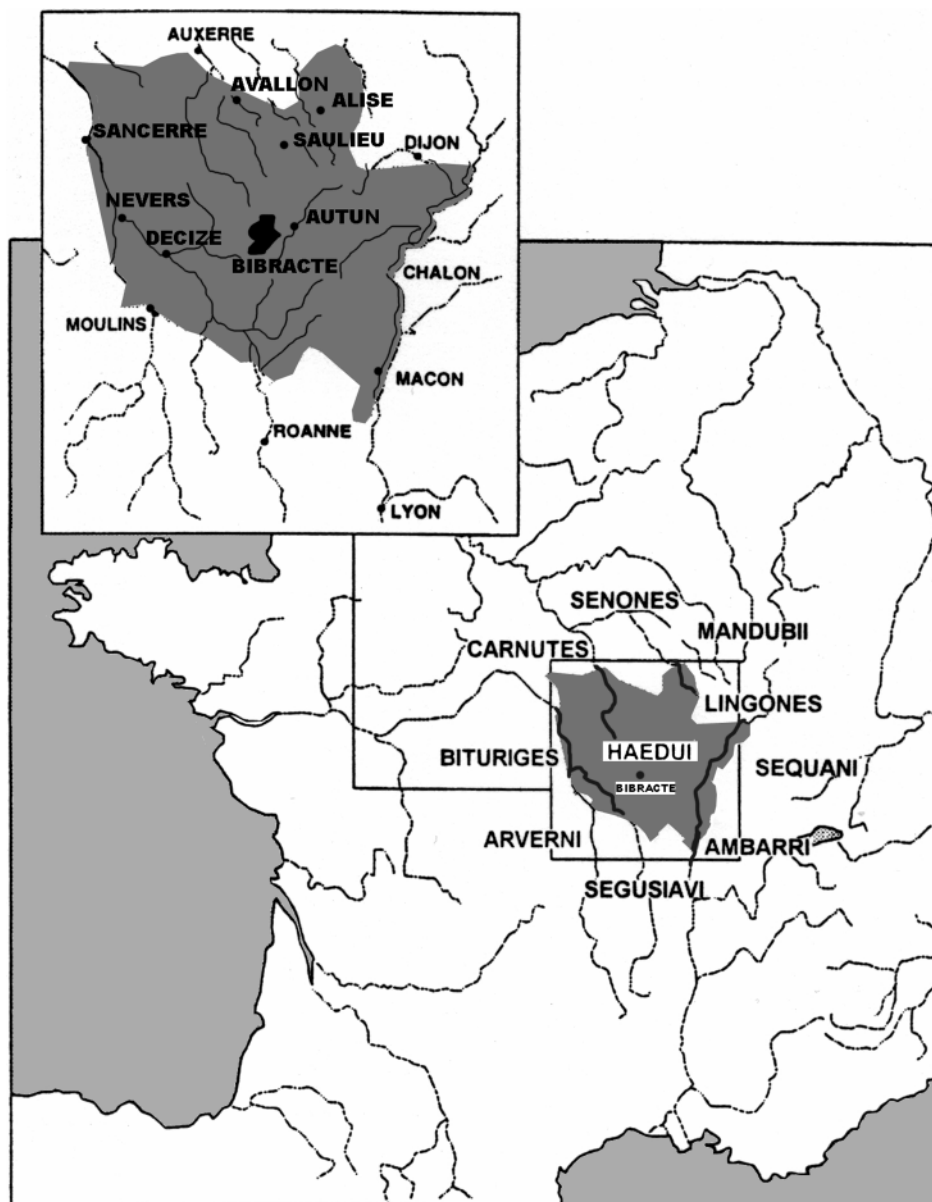
A romanizáció köztudottan azt a folyamatot jelöli, amelynek eredményeként a birodalomba bekebelezett bennszülött népek a római civilizáció, a latin nyelv átvételével rómaivá váltak. Tegyük hozzá, hogy ennek hátterében célirányos és aktív római politika állott. Az ókortörténeti munkákban a 19. század vége felé megjelenő, egyébként nem ókori eredetű *terminus technicus* tartalmát tekintve sokszor és sokat, s nem egyszer radikálisan változott. Epigráfiai kutatások cáfolták meg azt a kezdeti felfogást, mely szerint a romanizáció az Itáliából a tartományokba irányuló, a katonai foglalatást követő tömeges áttelepülés következménye lett volna. E tézis védelmezői kénytelenek voltak elismerni, hogy a fényűző galliai vagy britanniai villákban – példaként csupán az atrebates Titus Claudius Cogidubnus Fishbourne-i magánpalotáját említjük – többnyire nem italikusok, hanem a kelta őslakosság leszármazottai éltek. Ezzel párhuzamosan az is nyilvánvalóvá vált, hogy alapvetően más kell a romanizáción érteni a korábban a hellénisztikus világ részét képező keleti, illetőleg a nyugati provinciákban. Ennek megfelelően a bennünket ér-

dekló nyugati modell a római civilizáció elemeinek az adott tartomány megszervezését követő, a helyi lakosság általi átvételét jelentette. Lényegében úgy, ahogy Tacitus (Agricola 21) leírja: Agricola a szétszórtan élő, durva britannokat (*homines dispersi ac rudes*) római típusú épületek (*templa, fora, domos*) emelésére, a helyi arisztokratákat (*principes*) fiaik – Borzsák István fordításában – „szabad emberhez méltó” (*liberalibus artis*) neveltetésére vette rá. Mindennek az eredménye nem csupán a *lingua Romana*, hanem egyenesen az *eloquentia* elterjedése, továbbá a *toga*-viselet, a *porticus*ban zajló városi életforma, a fürdőkultúra (*balinea*) fokozatos átvétele lett. Ilyenformán a romanizáció egyirányú útvonalként jelent meg, melyen „minden üdv” Rómából érkezett, hogy ennek befogadásával a barbár britannok, a gallok, a pannonok, vagy az ibérek a civilizált világba lépjenek át. Meg kell jegyezni, hogy ilyenfajta értékítélet még a 20. század 2. felének ókortörténeti munkáiban is felbukkan. Ez a kutatási irányzat elsősorban a paraméter-problémákra koncentrált, mint például a municipalizáció, a polgárjog-adás, az intézményrendszer vagy az etnikai identitás kérdése, amelyek alapján meghatározta az adott tartomány romanizációjának gyorsabb vagy lassúbb ütemét.

Tanulságos felidézni a romanizáció-értelmezés változását az európai gyarmatbirodalmak összeomlását követő időszakban. A kollaboráns

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémián 2002. március 21-én elhangzott székfoglaló előadás megszerkesztett változata.

** Szabó Miklós, ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest, H-1088 Múzeum krt. 4/B

1. kép. A *haeduus* törzs szállásterülete a gall háború idején
Fig. 1. The territory of the *Aedui* during the Gallic War

tartományi elit és a Rómával szemben ellenállást tanúsító helyi néprétegek megkülönböztetése többek között ennek az egyik szimptómája volt. Sokkal fontosabbnak bizonyult azonban az a felismerés, hogy a bennszülöttek szemszögéből nézve a romanizáció egyáltalán nem volt magától értetődő lépés a civilizációhoz vezető úton. Vagyis az őslakosság egyoldalú, befogadó szerepe megkérdőjeleződött. A kulturális antropológia akkulturáció-teóriájának átvétele is hozzájárult ahhoz, hogy a romanizáció egyirányú útvalának erőltetését a helyi közösségek kulturális kapcsolatainak, kollektív, sőt személyes adottságainak feltárásán alapuló modell váltsa fel. Ez az

irányzat az 1980-as évek során a kutatásban előtérbe helyezte az ön-romanizáció elvét. A következő stádiumot annak a tézisnek a kidolgozása jelentette, – feltétele az emléktanyag időrendjének elsősorban Ward-Perkins nevéhez fűződő revíziója volt, – miszerint a romanizáció nem állt közvetlen kapcsolatban az adott terület elfoglalásának időpontjával, hanem birodalom szerte a Kr. e. 1. század közepe és a Kr. u. 1. század első évtizedei között, az *imperium Romanum* expanzív időszakában bontakozott ki. Ez a ma is aktuális kutatási irányzat számol a romanizációnak az egyes tartományokra jellemző lokális különbségeivel, s teljes mértékben szakít azzal a felfogás-

sal, amely a provinciális műveltséget a Róma-városi kultúra utánzatának tekinti.¹

Ez a kutatástörténeti bevezetés azt a rendkívül összetett problémakört kívánta érzékeltetni, melyet Róma és a helyi kultúrák találkozásának értelmezései vetnek föl. A közép-franciaországi *haeduusok* történetének és régészeti hagyatékának vizsgálata ehhez kíván támpontokkal szolgálni.

A történeti munkák² gyakran említik a *haeduus* paradoxont: e törzs territóriumát a rómaiak sohasem foglalták el, hanem az alesiai győzelem után egyszerűen az ölükbe hullott. Ez azért tűnhet különösnek és szokatlannak, mert nem egy jelentéktelen törzsről van szó, melyet az események logikája kényszerített kapitulációra, hanem a Kr. e. 1. század gall nagyhatalmáról, amelyet Camille Jullian óta gyakran *haeduus* birodalomként emlegetnek. A törzs szorosan vett szállásterülete nem sokkal kisebb, mint a mai Bourgogne-régió, míg a kliens (*ambarri, segusiavi, aulerci*) és a szövetséges (*bituriges, senones, parisi, bellocaci*) törzseket figyelembe véve délről észak felé haladva a Rhône-tól a Somme-ig, a centrális zónában pedig nyugatról keletre az Indre völgyétől a Saône-ig terjedt ki a *haeduus* hatalmi szféra, nem véletlenül emlékeztetve egyes lokálpatrióta helytörténészeket a középkori bourgogne-i fejedelemségre (1. kép).

Másfelől viszont, Caesar szerint (B. G. I,33), a római senatus a *haeduusok*nak több ízben a „vérszerinti testvér” (*fratres consanguineique*) címet adományozta, ami ókori források tanúsága szerint a közös trójai eredetre utal. Mindenesetre ezt a fikciót – vagy inkább mondát – Róma legkorábban valamikor a Kr. e. 2. században ünnepélyesen hitelesnek ismerte el. Mi lehet a magyarázata a meglepő gesztusnak? Caesar két esetben is Gallia legjelentősebb hatalmi tényezőjeként említi a *haeduusokat*, hangsúlyozva befolyásuk, clientélájuk fontosságát. Vagyis a római logika egyszerű: az adott régióban a legerősebb törzset kell szövetségesnek megnyerni. Ugyanakkor ez akkor válik aktuálissá, amikor a politikai és a gazdasági érdekek megkívánják. A francia történészek általában a Kr. e. 3. századba, vagy legalábbis a Kr. e. 2. század elejére vetítik vissza e kapcsolatrendszer kezdeteit. Megítélésünk szerint indokoltabb azonban az *arvernusok* és az *allobroxok* legyőzése, vagyis a Kr. e. 121 utáni évekre gondolni. Narbo megalapítása (118-ban) és a Provincia megszervezése után ugyanis szük-

ségképpen felértékelődött a *haeduus* hatalmi szféra, s nem csupán politikai, hanem gazdasági szempontokból is: a Provinciából kiinduló római kereskedelem a Saône és a Loire völgyén haladt észak felé, behatolva a Yonne felső folyásának vidékére. Már pedig mindezeket a területeket a *haeduusok* és klienseik ellenőrizték.

De mit nyertek a *haeduusok* a szövetséggel? Az ókori források erre a kérdésre nem adnak választ. Ugyanakkor a Lucanus (*Pharsalia* I, 427–428) szerint ugyancsak trójai pedigrével dicsekvő *arvernusok* hegemoniájának szétzúzása egyértelmű történelmi lecke lehetett számukra, felerősítve a törzsön belül a római barát arisztokraták befolyását. Mindenesetre Caesar idején, Kr. e. 60 táján, a *haeduusok*nál a Diviciacus vezette *factio* volt a domináns tényező, amely a római „testvérekhez” fordult, segítségüket kérve a rivális *sequanusok* és a területükre bevándorló *helvéték* ellen. A folytatás köztudott: a *Bellum Gallicum* Gallia meghódításával végződött.

Az a felismerés, hogy a *haeduusok* történetének számos nyitott kérdésére nem az antik, hanem a régészeti forrásoktól remélhető válasz, a 19. század 2. felében született meg. „...midőn a gondviselés oly férfiakat támaszt, mint Caesar, Nagy Károly, Napoleon, ki akarja jelölni a népek előtt a követendő utat, megbélyegezni lángeszök pecsétjével az új korszakot, s néhány év alatt bevégezni századok munkáját” – olvassuk III. Napoleon Julius Caesar-könyvének 1881-es magyar kiadásában.³ A császár, aki Caesart eszményképének tekintette, műve hitelessége érdekében kutatási programot indított a *Bellum Gallicum*-ban előforduló helynevek azonosítására, sőt mi több, a leghíresebb gall települések feltárására. Bibracte esetében Jacques-Gabriel Bulliot-nak, aki melleleg szolid klasszikus képzettségű autun-i borkereskedő volt, meg kellett győznie a francia tudomány akkori tekintélyeit, hogy ez a város nem Augustodunummal, azaz Autun-nel azonosítható, hanem a Mont Beuvray-n keresendő (2. kép). 1870-ben adta meg III. Napoleon a pénzügyi támogatást az ásatáshoz, amelyet egyébként Bulliot már 1867-ben saját költségére megindított, hogy azután 1895-ben az irányítást unokaöccsére, a kelta régészet mindmáig egyik legnagyobb alakjára Joseph Déchelette-re ruházza át.⁴

¹ A témára vonatkozó hatalmas szakirodalomból csak néhány, a kutatás helyzetéről képet adó munkát idézünk: WOOD-QUEIROGA 1992; WARD-PERKINS 1970; FREEMAN 1993; WOOLF 1998.

² A legújabb történeti szintézis a *haeduusokról*, bibliográfiával: GOUDINEAU-PEYRE 1993. – A továbbiakban Caesar műveit a következőképpen idézzük: *Bellum Gallicum* = B. G.; *Bellum civile* = B. C.

³ *Julius Caesar története*. Budapest, 1881, VI.

⁴ GOUDINEAU-PEYRE 1993, 3 skk.

2. kép. A Mont Beuvray látképe
Fig. 2. A view of the Mont Beuvray

3. kép. Légi felvétel a Pâturage du Couvent-ról; a magyar, az olasz és a belga ásatásokat védő sátrakkal
Fig. 3. Aerial view of the Pâturage du Couvent with tents protecting the Hungarian, Italian and Belgian excavations

A 19. századi ásátásokról itt röviden csak annyit, hogy a fennmaradt dokumentáció alapján sem Bulliot, sőt Déchelette sem alkalmazta a geológiából átvett stratigráfiai módszert, holott ezt kortársuk, Boucher de Perthes, a francia őskorkutatásban akkor már bevezette. Ennek következményeként, az utókor értékelése szerint a két nagy előd Bibractéban lényegében egyetlen települési réteget hozott napvilágra, melyet a gall háború korához igyekezett kapcsolni. Ilyenformán nem meglepő, hogy a Parc aux Chevaux római típusú *domusait*, melyek közül a kb. 3800 m² alapterületű PC1-hez hasonló méretű lakóházat akár Pompeji-ben is hiába keresünk, a Caesar kortárs „gazdag gallok”, mint például Diviciacus vagy Dumnorix, lakhelyének vélték.⁵

Az 1980-as éveknek kellett eljönniük, hogy a François Mitterrand kezdeményezésére újra meginduló bibractei ásátások a félreértéseket tisztázni tudják: a Bulliot által napvilágra hozott épületmaradványok az említett *domus* 5., azaz utolsó periódusához tartoznak, amely Kr. u. 10-nél korábban nem épülhetett.⁶

Ezzel elérkeztünk a mába: a Mont Beuvray-i európai régészeti programban az Eötvös Loránd Tudományegyetem expedíciója 1988 óta vesz részt. A magyar ásátás színtere a Pâtüre du Couvent, azaz a „kolostor legelője”. Az elnevezés onnan származik, hogy a zóna északi része, amely a középkori ferences kolostor falain kívül feküdt, korábban rét volt (3. kép). A nagy kiterjedésű terasz nem esik messze az oppidum északkeleti főbejáratától, a Rebout-kaputól. Igaz, az utóbbi a belső erődítményrendszerhez tartozik, míg az 1986 óta felfedezett külső védmű, melynek jóvoltából a település területe 135-ről 200 hektárra gyarapodott, jelentősen megnöveli az oppidumon belüli távolságot⁷ (4. kép).

Bulliot és Déchelette ásátásai alapján Bibracte iparos- és kereskedőnegyede a Rebout-kapunál kezdődő terepalakulatokat (Côme Chaudron, Champlain) és részint a Pâtüre du Couvent-t foglalta el (5. kép). A „kolostor legelőjén” Déchelette két „fél-szuterén” lakóházat és egy kb. 70 m hosszú épületet lokalizált, amelyet a leletanyag alapján „Nagy kovácműhely”-nek nevezett el. Ugyanakkor felismerte e zóna átmeneti jellegét, összehasonlítva a Côme Chaudronnal illetve a

rezidenciális Parc aux Chevaux-negyeddal. Feltetelezte továbbá, hogy a Pâtüre du Couvent nagy részét köztér foglalta el.⁸ E probléma tisztázására 1987-ben spanyol-francia ásátás vállalkozott, amely váratlan, szenzációs felfedezést hozott: előkerült egy hajó formájú nagy medence (10,48 × 3,65 m), amely gondosan faragott és illesztett gránittömbökből épült⁹ (6. kép). Hogy mennyire valószínűtlennek tűnhet az ilyen típusú építmény egy késő vaskori oppidum területén, ahhoz talán az is elegendő, ha a medencét a Rebout-kapunál feltárt *murus Gallicus*-sal hasonlítjuk össze.¹⁰ Az utóbbi ugyan pontosan megfelel a Caesar által leírt, sőt megdicsért avaricum (Bourges) erődítménynek (*opus deformis non est*),¹¹ ugyanakkor egy egész világ választja el a mediterrán kultúrák architektúrájától. A medence *quader*-technikájának párhuzamait logikus a hellénizált Dél-Franciaországban keresni. A Marseille közvetlen hátszágában fekvő Saint-Blaise erődítménye – valószínűleg a Kr. e. 2. század közepe után emelték, vagyis *quasi* kortárs a legkorábbi bibractei „gall fal”-nak – ennek kiváló példája. Kutatásában, 1981-ben többek magammal magyar kutatók is részt vettek, s az eredmények publikálására az *Acta Antiqua*-ban került sor.¹² Ez a, Bouloumié szavaival, *fortification démodée*,¹³ egyáltalán nem elszigetelt példa Dél-Galliában, sőt, Saint-Blaise-től kissé északabbra, pl. Nagesban, Nîmestől 16 km-re, nyomomon követhető az erődítéstechnika átvétele kelta környezetben, a *volcae arecomici* szállásterületén.¹⁴ Ahogy Pompeius Trogus nyomán Justinusnál olvassuk (XLII,4): „Tőlük (ti. a massiliai görögöktől) tanulták azután a gallusok..., hogy városaikat fallal vegyék körül”. (Horváth János fordítása.) Volt tehát honnan tanulnia a medence építésének, hacsak nem volt ő maga is görög származású. Martin Almagro-Gorbea és Jean Gran-Aymerich publikációjukban az egyedülálló „műtárgyat” Bibracte *mundusaként* értelmezték, s kézenfekvő volt feltevésük, hogy tér közepét foglalta el.¹⁵

A magyar ásátás a medencétől délre 1988-ban indult meg, s egy év múlva azt a meglepő eredményt hozta, hogy a tér valójában az oppidum főútjának része, amely a Rebout-kaputól kapaszkodik felfelé a Côme Chaudronon át a Pâtüre du

⁵ *Ibid.*, 28 ssk. – A Mont Beuvray-kutatás bibliográfiája: GUILLAUMET 1996.

⁶ GRUEL-VITALI 1998, 42.

⁷ A magyar ásátás bemutatása: SZABÓ 1999.

⁸ Vö. GOUDINEAU-PEYRE 1993, 33–40.

⁹ ALMAGRO-GORBEA-GRAN-AYMERICH 1991; ALMAGRO-GORBEA-GRAN-AYMERICH 1990, 35–45.

¹⁰ Publikációja: BUCHSENSCHUTZ-GUILLAUMET-RAISTON 1999.

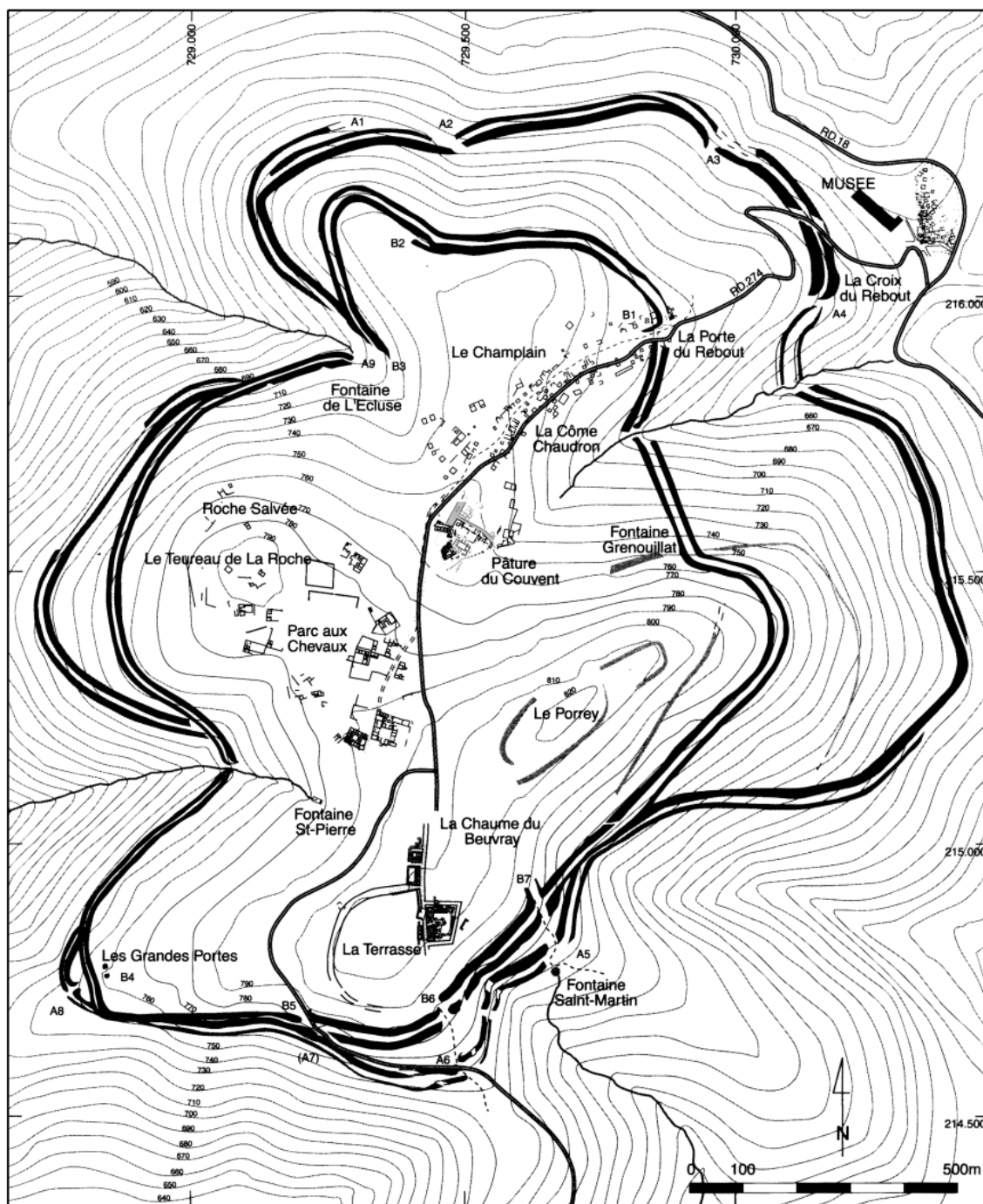
¹¹ B. G. VIII, 23.

¹² BOULOUMIÉ-FINCKER-TRÉZINY 1984.

¹³ *Ibid.*, 265–266.

¹⁴ PY 1978, 161 ssk. és 333 ssk.

¹⁵ ALMAGRO-GORBEA-GRAN-AYMERICH 1991, 237–238 és 258.

4. kép. Bibracte régészeti térképe a helynevekkel

Fig. 4. Archaeological map of Bibracte with locality names

Couvent-ig, majd elhaladva a Parc aux Chevaux mellett eléri a Chaume-ot illetve a Terrasse-t, s elágazik a Les Grandes Portes felé. Ezzel még különlegesebbé vált a medence helyzete: a kb. 14 m széles bibractei főutca tengelyében helyezkedik el.¹⁶

¹⁶ GRUEL-VITALI 1998, 27 és 11.4. kép.

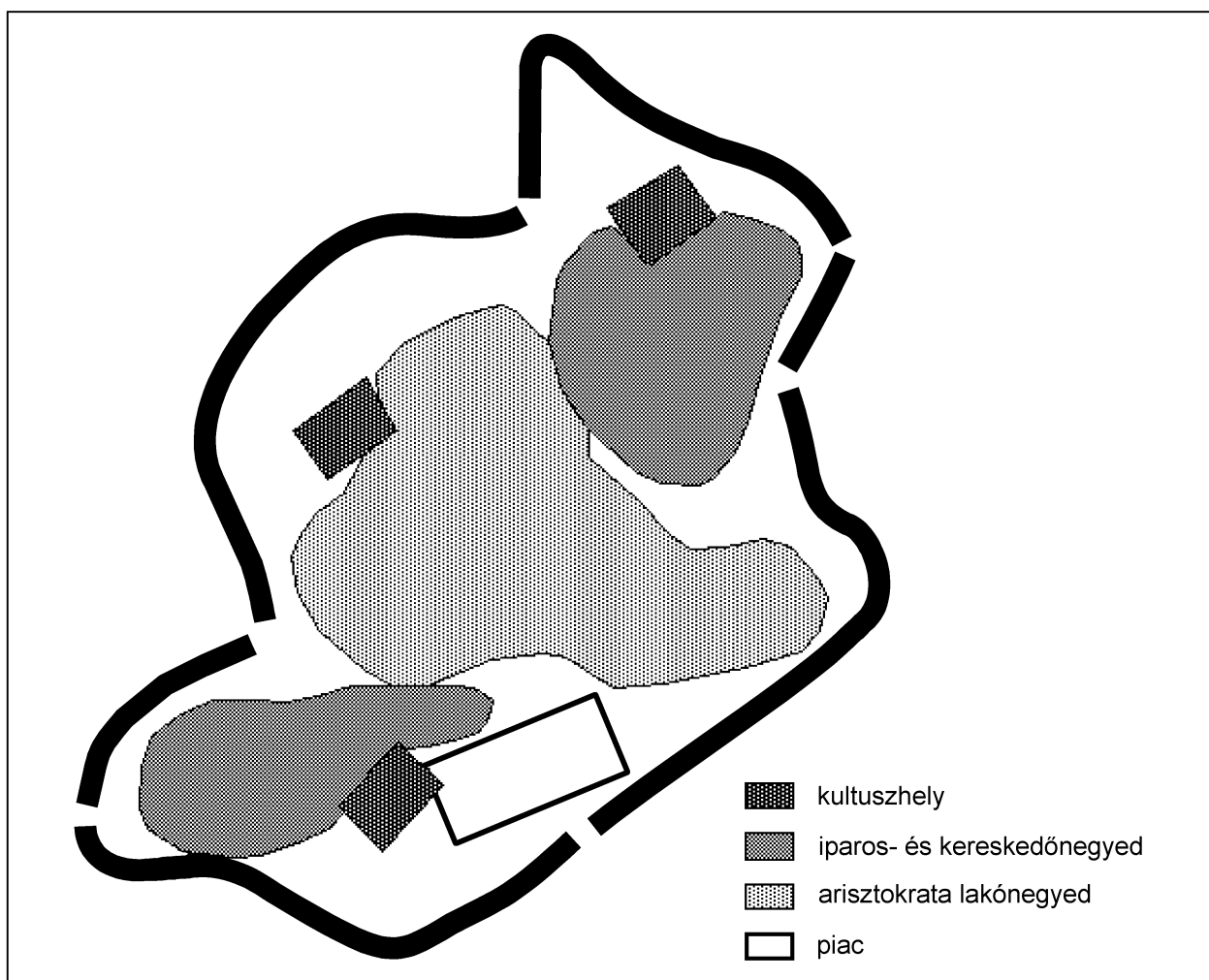
1990 és 1995 közötti ásatásaink tárgya ez az út volt. Az építési technika tökéletesnek aligha nevezhető: az ún. vizes makadám lényege, hogy sóderba rétegesen kavicssal, homokkal kevert köveket és amphora cserepeket döngöltek (7. kép). Minthogy az alapozás a korábbi települési struktúrák (cölöplyukak, gödrök, árkok) betömése és elplanírozása révén jött létre, az útfelület

gyakran megsüllyedt, megrepedezett, s emiatt állandó foltozást, javítást igényelt. Ezek a beavatkozások azonban az út egyes periódusain belül maradtak, másképpen szólva, nem akadályozták az útépités relatív időrendjének tisztázását. A legkorábbi fázis (0. út) illetve ennek megújítása (1A periódus) több, mint 9 m széles volt, s nyugaton árok szegélyezte. Keleti határát a már említett „Nagy kovácsműhely” nyugati támfalának építéskor átvágták. Később az utat nyugat felé több, mint 3 méterrel kiszélesítették (1B periódus), ami a gránitmedence megépítésével függött össze. Végül az említett támfal létesítése után a főút teljes területét, némileg tovább szélesítve, egységes burkolattal borították be, létre-

hozva ezáltal a 2. utat.¹⁷ Ettől nyugatra feltártuk a járdának egy szakaszát, melyből 7 méternyit kis *porticus* foglalt el, 1,5 m szélességben. Padlóját amphoratöredékekből kialakított, gondosan kiegyenlített felületű réteg alkotta, vagyis az itáliai bortároló edények cserepeit Bibracteben, másodlagosan, szigetelőanyagként is használták. A *porticus* az úttól eredetileg fapilléreket hordó talpgerenda ágya választotta el. Nyugaton, ahol a bolognai egyetem régészei által kiásott Augustus-kori *domushoz* csatlakozott –, a feltárt cölöplyukak tanúsága szerint – nyitott volt¹⁸ (vö. 8. kép).

A *porticus* „járószintjének” és az út különböző periódusainak elbontása után sárga, agyagos

5. kép. Bibracte teoretikus városi szerkezete Bulliot és Déchelette ásatásai alapján

Fig. 5. A theoretical city structure of Bibracte based on the excavations of Bulliot and Déchelette

¹⁷ Erről, részletesen, irodalommal: SZABÓ 1999, 212–216.

¹⁸ *Ibid.*, 216–217 és 208, 9. kép. – A bolognai ásatáshoz l. még

GRUEL–VITALI 1998, 35 és 37, 21. kép. Az amphorák másodlagos felhasználásához l. LAUBENHEIMER 1990, 54 skk.

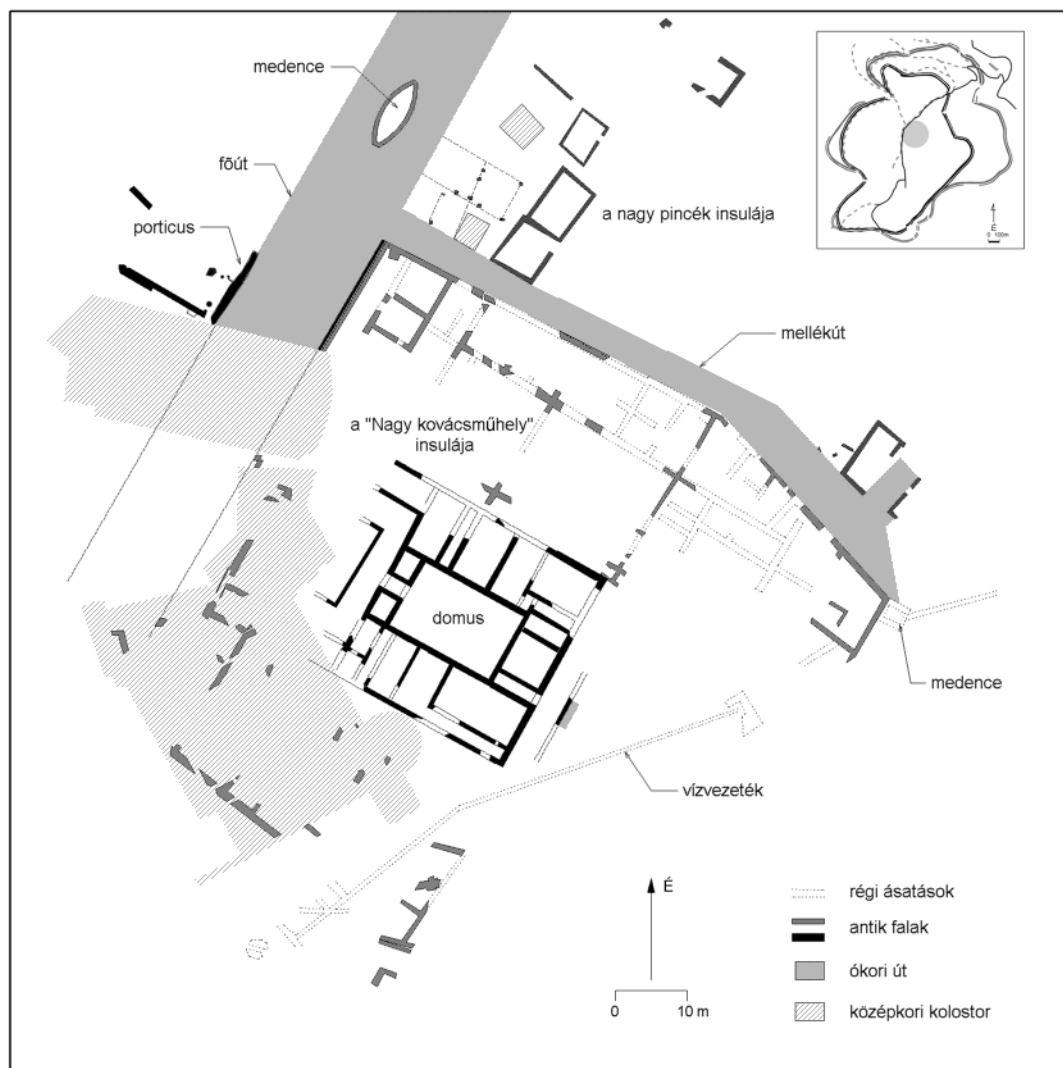

6. kép. A Pâtur du Couvent hajóformájú medencéje
Fig. 6. The boat-shaped basin of the Pâtur du Couvent

7. kép. Bibracte főútjának feltárása (háttérben a kolostor kerítése, jobbra a *porticus* maradványai)
Fig. 7. Excavation of the main road of Bibracte (with the fences of the cloister in the background)

8. kép. Összesítő alaprajz a Pâtur du Couvent területén feltárt épületekről és utakról

Fig. 8. Comprehensive ground-plan of the buildings and streets excavated on the territory of the Pâtur du Couvent

szintre bukkantunk, benne a főút alapozásakor betömött korábbi struktúrákkal (gödrök, cölöplyukak, stb.). Sajnos a legkorábbi periódus, a 0. út alól időrendi szempontból értékelhető leletek nem kerültek elő. Annál gazdagabb volt a „szüret” az 1B út és a *porticus* alatt: több mint 1400 amphoracserép, mintegy 50 jellegzetes agyagváza töredéke, közte több teljesen összeállítható edény, és 15 pénz került napvilágra.¹⁹

A legfontosabb kerámia-kategóriák szemléltetésére a provençe-i Les Baux melletti kelta temető egyik cista-síráját idézem; a mellékletek között Dressel 1 típusú amphorát, feketemázás ún. campaniai vázákat, valamint helyi, kézzel for-

mált és korongolt edényeket találunk.²⁰ Egyetlen, de fontos különbség, hogy a bibractei gödrökben jelen volt a jellegzetes kelta festett kerámia is, amely a késő La Tène oppidum-műveltséget Bourgogne-től Kelet-Szlovákiáig *par excellence* jellemzi.²¹ A lelethorizont összességében a Kr. e. 2. század vége és az 1. század eleje, azaz nagyjából a Kr. e. 120 és 80 közötti időszakra keltezhető.²²

Végeredményben a Mont Beuvray-i útkutatás eredményeképpen az oppidum gall háborúk

¹⁹ SZABÓ, 1999, 217–219, 15. kép; GRUEL-VITALI 1998, 100–105, 60–63. kép.

²⁰ Les Baux, nécropole de la Catalane, XXVII. sír: ARCELIN 1980, 93–101, 8–9. kép. – A dél-galliai vaskori kerámiatípusokhoz l. PY-ADROHER AUROUX-SANCHEZ 2001.

²¹ Céramique peinte, 1991. – Vö. Dél-Galliából: PY-ADROHER AUROUX-SANCHEZ 2001, 598–599.

²² GRUEL-VITALI 1998, 100.

előtti történetének egyik legfontosabb időrendi támpontjához jutottunk. Mindenekelőtt, a Kr. e. 120–80 dátum *terminus post quem* az 1B-vel jelölt útszélesítés keltezéséhez. Továbbá, ennek alapján datálni lehet a gránitmedence építését is. A spanyol kutatók abból indultak ki, hogy a medence körüli kövezett zónából, ami mai ismereteink szerint a főút 2. periódusának felel meg, Kr. e. 28–27-re keltezhető Nîmes-i veret került elő. Ennek alapján az építmény a kora gallo-római időszak alkotása volna. Valójában, s ez a következtetés is az útkutatás gyümölcse, az említett időpont kizárólag a 2. útra vonatkozatható.²³ Egyébként a főút relatív kronológiáját sikerült kapcsolatba hozni a „Nagy kovácsműhely” építéstörténetével. Az utóbbi területén végzett próbaásatásaink során megtaláltuk az utolsó periódus padlószintjét, amely a kerámialeletek alapján Augustus-korinak bizonyult. Minthogy az egykorú támfal építése azzal a következménnyel járt, hogy az első utat egységes burkolattal kellett ellátni, ilyen módon a 2. út létrejötté Augustus uralkodását nyilvánvalóan nem előzhette meg.²⁴

A főút megépítése alapvető jelentőségű volt a bibractei oppidum történetében: nem kevesebbről van szó, mint a városi szerkezet megszületéséről, amely a legóvatosabb becslés szerint sem tehető Kr. e. 80-nál későbbre. Ásatásaink során a radikális átalakulás több szimptomáját észleltük. Legelőször is az út alatt feltárt, ún. negatív struktúrák (cölöplyukak, árkok) olyan épületekhez tartoztak, amelyek tájolása a település jövődő főtengelyétől eltér. Másodszor, az 1A út kiszélesítésével egyidejűleg létesült a gránitmedence, – a publikálók meggyőző érvelése szerint Bibracte szimbólikus középpontja, – amely körül alapították és szervezték meg a várost. Harmadszor, egyre több jel utal arra, hogy legalábbis a Pâtur du Couvent területén orthogonális szerkezettel számolhatunk, a főútra merőleges mellékutcákkal, s e szkémába illeszkedő lakóépületekkel illetve parcellákkal (vö. 8. kép). A gall háború előtti fából épült lakóházak közül egyelőre egyet sikerült a zaragozai egyetem expedíciójának feltárnia; ez 120 m² alapterületű volt, egyik sarkában pincével.²⁵

Visszatérve a tárgyalt időszak leletanyagára, feltűnő, amint ez már röviden szóba került, a nem helyi, hanem az itáliai eredetű kerámia

rendkívüli gyakorisága. Már Bulliot hihetetlennek találta a Mont Beuvray-n előkerülő amphorátöredékek mennyiségét, amely szinte a lelőhely minden pontján az ásó alól kifordult.²⁶ A legújabb kutatások mindezt messzemenően igazolták. A magyar szektorban a főút burkolatából, a *porticus* padozatából tonnányi amphoracserép jött napvilágra.²⁷

Az oppidumba már a Kr. e. 2. század első felében érkeztek boros amphorák, igaz meglehetősen korlátozott számban: az ún. greco-italikus típus Campaniából és Szicíliából származik. A század utolsó évtizedeiben, a Provincia megszerzésével szinte egyidejűleg, hirtelen megnövekszik az itáliai bor importja, aminek egyértelmű bizonyítéka, a Dressel 1 típusú amphorák egyre nagyobb számú előfordulása a Mont Beuvray-n, s ez a tendencia még látványosabb a Kr. e. 1. század elején. Vagyis az intenzív kereskedelem Bibracte és a republikánus Róma között alaposan megelőzte Caesar korát. Az amphorabélyegek alapján eleinte Latiumé és Campaniáé volt a vezetős szerep, majd az I. század 2. negyedétől előtérbe került Etruria: a legtöbb innen származó amphora Cosa környékén készült.²⁸

Ahogy pl. a giens-i La Madrague elsüllyedt hajója szemlélteti, az itáliai bor tengeri úton érkezett a dél-franciaországi kikötőkbe, ahonnan a Rhône völgyén keresztül szállították belső Galliába. Strabontól (IV,1,14) tudjuk, hogy a folyó erős sodra miatt inkább a szárazföldi utat, vagyis a hajó helyett a szekeret preferálták. Ugyanakkor a Saône esetében a hajófuvar bizonyítja a meder kotrása során tömegesen előkerülő amphorák: egy 1868-as feljegyzés mintegy 24 ezer bortároló edényről számol be a hordalékkitermelés megfigyelése alapján. A Saône *haedus* területén lévő kikötőiből, Matiscoból (Mâcon) és Cabillonumból (Chalon-sur-Saône) a bor szárazföldi úton jutott el Bibractéba.²⁹ Caesartól tudjuk, hogy Cabillonum oppidumában római kereskedők (*qui negotiandi causa ibi constiterant*) tevékenykedtek, s a *haedusok* területén (talán Bibractében) vagyonnal rendelkező római polgárok (*bona civium Romanorum*) éltek (B.G. VII, 42), továbbá azt is, hogy Diviciacus Rómát gyűlölő fivére, Dumnorix, hosszú éveken keresztül bérelte a *haedusok* vámjainak (*portoria*) beszedési jogát

²³ L. *ibid.*, 30. – Szemben az ásatók keltezésével: ALMAGRO-GORBEA-GRAN-AYMERICH 1990, 39.

²⁴ SZABÓ 1999, 216 és 208, 9. kép.

²⁵ GOUDINEAU-PEYRE 1993, 37–40; GRUEL-VITALI 1998, 30; SZABÓ 1999, 220 skk., 16. kép.

²⁶ Vö. LAUBENHEIMER 1990, 51–52. – A régi ásatások amphoraleleteinek feldolgozása: LAUBENHEIMER 1991.

²⁷ L. a 18. jegyzetet.

²⁸ LAUBENHEIMER 1990, 32 skk. és 40 skk.; GRUEL-VITALI 1998, 78–84.

²⁹ LAUBENHEIMER 1990, 42 skk. és 51–53; GOUDINEAU-PEYRE 1993, 138–139.

9. kép. Ásatás a kolostor területén (háttérben Bibracte kavicssal jelölt főútvonala a medencével)

Fig. 9. Excavation on the territory of the cloister (in the background, the main road of Bibracte marked with gravel and the basin)

és ezáltal dűsgazdag lett (B.G. I, 18). A kereskedelem tehát mindkét oldalról jól meg volt szervezve. A kutatások mai állása szerint ezt a hihetetlen mennyiségű bort nem Bibracte mértéketlen kapacitású lakosai fogyasztották el: az oppidum a belső galliai borkereskedelem elosztó gócpontja volt.³⁰ Annak, hogy a tárolóedények cserepei ekkora tömegben kerülnek elő ásataink során, az a magyarázata, hogy a bort hordókban szállították tovább, melynek feltalálását Caesar (B.C. II. 11, 2) és Hirtius (B.G. VIII. 42, 1) alapján a galloknak tulajdonítják. A Kr. e. 1. századból az ásataink egyre több hordómaradványt hoznak napvilágra, főként Franciaországban, de többek között a nagy bajorországi kelta oppidumban, Manchingban is.³¹

Kr. e. 100 és 80 között a Rómával folytatott kereskedelem olyan mértéket öltött, hogy Közép-Gallia nagy népei a *haedui*, a *sequani*, a *lingones*, és a *leuci* monetáris rendszerüket harmonizálták Marseille-el és Rómával: az etalon a massiliai ezüst drachma lett, ami a római féldénárnak fe-

lelt meg. Másképpen szólva a felsorolt törzsek áttértek az ezüst dénárverésre. Ezt az alapvetően fontos felismerést a nagy francia numizmatának, Colbert de Beaulieu-nek köszönhetjük; ő nevezte el a négy említett törzs és klienseik területét „dénárzónának”.³² Az új ásataink nem csak ezt a teóriát, hanem Bulliot felismerését is megerősítették, nevezetesen azt, hogy a *haeduusok* fővárosában bőségesen forogtak idegen pénzek: a római és massiliai vereteken kívül nagy számban kerültek elő a *lingones*, a *sequani*, a *senones* és a *carnutes* veretei. S ha ehhez hozzávesszük az öntött bronzpénz, a *potin*, intenzív *intertribális* használatát, nyilvánvaló, hogy Közép-Gallia az ún. törzsi pénzszisztémából i. e. 100 körül átlépett az igazi pénzgazdálkodás stádiumába.³³

A Pâtur du Couvent területén az 1980-as évek vége óta több száz pénzlelet került elő, s nagy részük jól keltezhető rétegből. A főút és a porticus alatti gödrökben például 13 *potin*-t találtunk. A már említett, a kerámiatörténeten nyugvó keltezés (Kr. e. 120–80 között) egyértelmű cáfolata a

³⁰ GOUDINEAU-PEYRE 1993, 141.

³¹ MARLIÈRE 2001, 181 skk., 102/1. kép.

³² COLBERT DE BEAULIEU 1973, 271–277.

³³ GRUEL-VITALI 1998, 50–52.

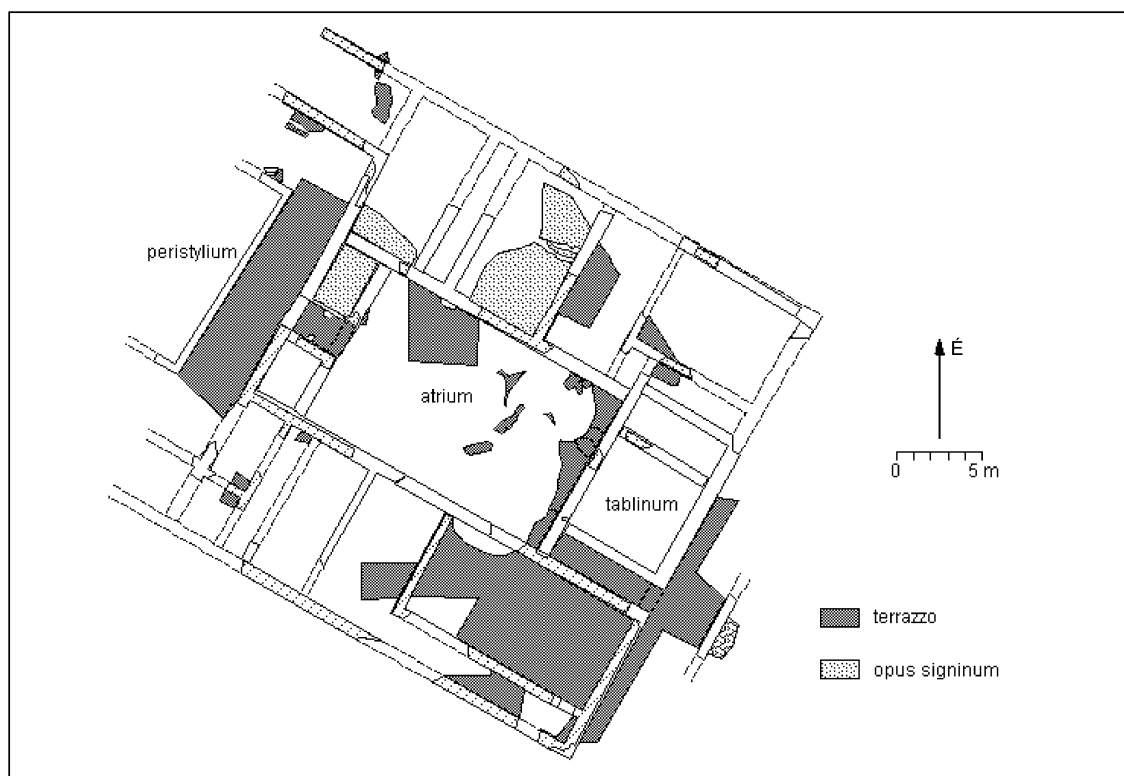
hagyományos numizmatikai időrendnek, miszerint a *potin*-pénzek használata a gall háború idején, 58 és 52 között kezdődött volna.³⁴ A kelta régészet és numizmatika „mérkőzésén” az 1980-as évek óta az archeológia vette át a vezetést.

Az írásbeliség elterjedését Laubenheimer az 1980-as években a dénárzóna kialakulásával hozta összefüggésbe.³⁵ Ez kézenfekvőnek tűnik, azonban pontosításra szorul. Az edénygraffitik összegyűjtését a Mont Beuvray-n dolgozó kutatócsoportok velünk együtt 2001 nyarán végezték el. A 108 dokumentumból 70 személynevet tartalmazó tulajdonjegy. Ezek alapján a görög ABC ismerete már a Kr. e. 2. század végén kimutatható és használata az oppidum történetének végéig, azaz Augustus uralkodásának utolsó szakaszáig tart. Latin betűs bekarcolt feliratra ugyan a római foglалás előtti időkből egyelőre nem ismerünk példát, viszont ezt az ABC-t használták a *haeduus* ezüstdénárok verőtöveinek ké-

szítői, amikor a pénzekben a *Bellum Gallicum*-ból is ismert főnökök nevét tüntették fel: Dumnorixé például *Dubnoreix* változatban olvasható.³⁶

Mindezek után ideje rátérnünk a bibractei magyar ásatásnak a római foglалás utáni időszakra vonatkozó eredményeire. Már említettük a főút második periódusának és a „Nagy kovácsműhely” utolsó építési fázisainak *quasi* egyidejűségét, illetve az utóbbi területén a keltezési problémák tisztázására nyitott szondáinkat. Ezek a kutatások két meglepetéssel szolgáltak. Egyrészt bebizonyosodott, hogy Déchelette pesszimizmusával ellentétben a ferences kolostor területén érdemes ásni (9. kép). Másrészt, a kutatóárkainkban egyre jobban körvonalazódó *insula* (8. kép) felső teraszán, a kolostortemplom apszisánál, nagyméretű építményt találtunk.³⁷

A kezdetben „központi épületnek” nevezett konstrukcióról kiderült, hogy valójában római típusú *domus*, *atriummal* és *peristylummal* (10–11. kép). A jól kalibrált riolitdarabokból, meszes ha-

10. kép. A „Nagy kovácsműhely” insulájában kiásott *domus* alaprajza

Fig. 10. Ground plan of the *domus* excavated within the insula of the “Large Forge”

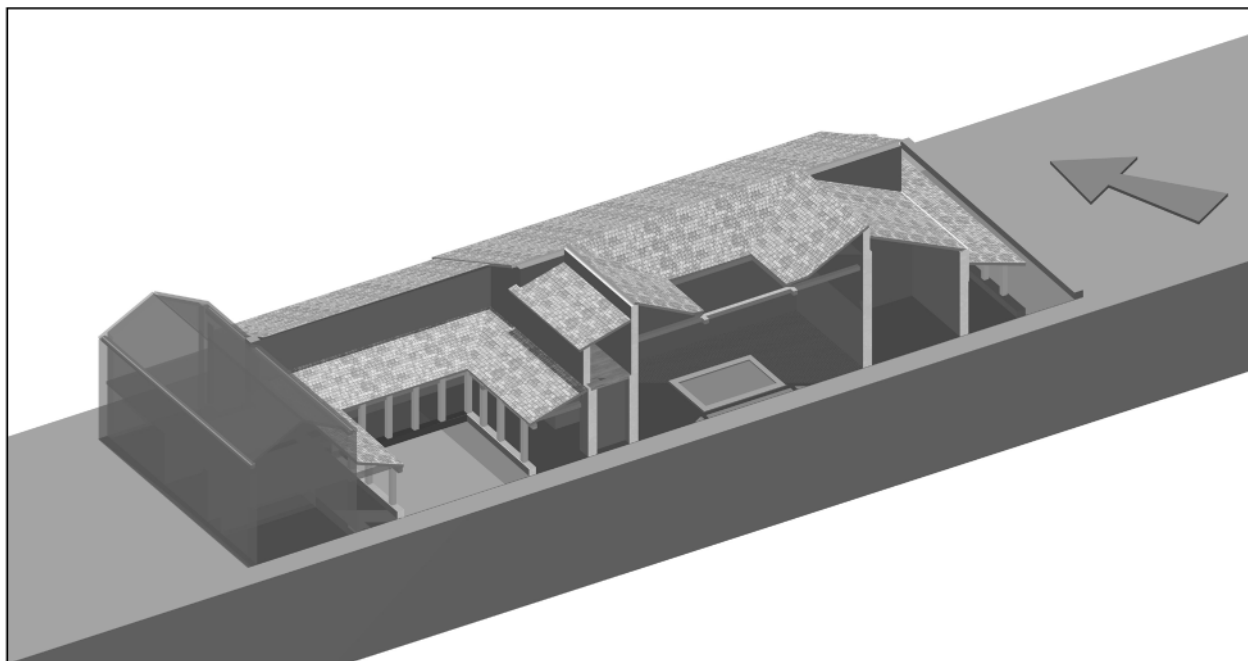
³⁴ A *potin*-problémához l. GRUEL 1989, 31 és 147 skk. – A Pâtur du Couvent területén feltárt leletegyüttes keltezéséhez l. a 19. és 22. jegyzetet.

³⁵ LAUBENHEIMER 1987.

³⁶ Az edénygraffitik katalógusának munkapéldánya a Mont Beuvray európai régészeti centrumban hozzáférhető. Az anyag publikációján P.-Y. Lambert és T. Luginbühl dolgozik. Előzetes beszámoló: LUGINBÜHL 2002. A pénzfeliratokhoz, l. GRUEL 1989, 126–131.

³⁷ Vö. SZABÓ 1999, 219–224.

11. kép. A *domus* rekonstrukciós metszete. (Tímár Lőrinc munkája)
 Fig. 11. Reconstruction of the cross-section of the *domus* (by Lőrinc Tímár)

12. kép. A *domus* tetőfedésének elemei: *antefixek*, *imbrex*
 Fig. 12. Elements for the roof of the *domus*: *antefixa*, *imbrices*

13. kép. M. Perennius Tigranus relief díszítésű *modiolus*ának töredéke
Fig. 13. Fragment of M. Perennius Tigranus's *modiolus* ornamented by reliefs

barccsal épített falak sarkait általában *opus quadratum* technikával emelték. A padló többnyire *terrazzo*-típusú volt, de némelyik helyiségben *opus signinum*ot (10. kép) találtunk, amely habarcsba rakott cserepekből készült. A tetőfedés elemei is előkerültek: égetett anyagból készült *tegulák*, *imbrex*ek és palmettás díszítésű *antefix*ek (12. kép). A ház nyugati részét a kolostor gazdasági épületei elpusztították. A *domus* a hozzácsatlakozó traktusokkal egy inzulányi területet foglal el, ami kb. 5600 m²-t tesz ki (vö. 8. kép). Ma Bibracténak ez a legnagyobb épületkomplexuma.³⁸ Ugyanakkor feltűnő volt az egész objektumot jellemző leletszegénység. Ennek kézenfekvő magyarázata az, hogy Bibracte lakosságának Augustodunumba történő áttelepítésekor az épületet gondosan kiürítették, s minden használható tárgyat magukkal vittek. Egyetlen kerámialeletet tártunk fel egy csatornában a *domus* déli oldalán, amely az épület feladásával hozható kapcsolatba. Közbevetőleg meg kell említeni, hogy az itáliai *terra sigillata*, elsősorban az arretiumi, továbbá a pisai műhelyek produkció-

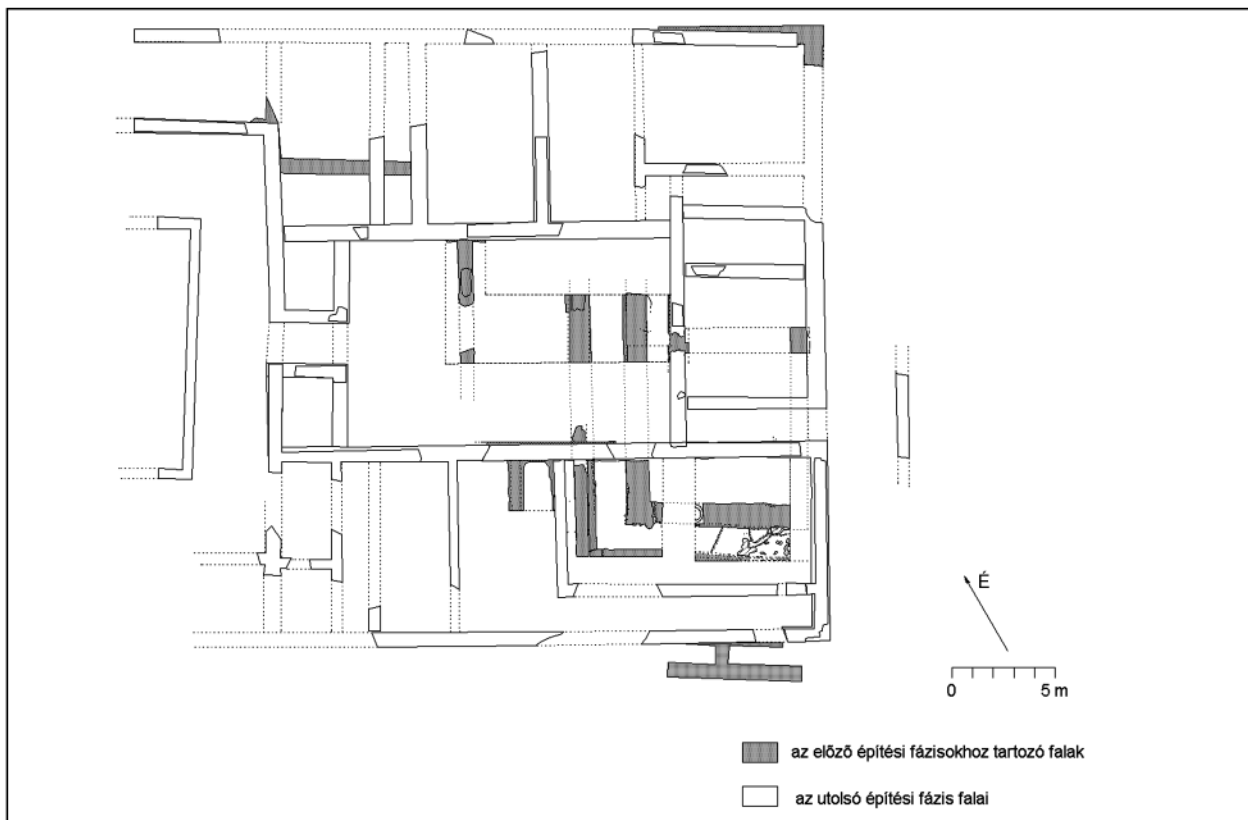
ja, már Kr. e. 30 előtt megjelent Bibracteban. Ettől kezdve ez a kerámiafajta a keltezés legfontosabb eszköze. Nincs ez másképp az említett leletegyüttessel sem: vékony falú, *engobe* bevonatú kancsók és különféle helyi készítmények mellett előfordulnak ebben az ún. Haltern-i 1. készlet sigillátái, az arretiumi M. Perennius Tigranus-műhely relief díszítésű *modiolusa* (13. kép), továbbá egy ATQUITANO bélyeges töredék a galliai Lezoux-i műhely legkorábbi periódusából. Az előbbi az Augustus-kor végére, az utóbbi pedig Tiberius uralkodásának elejére keltezhető.³⁹ Ezzel újabb kronológiai támponthoz jutottunk, amely határozottan ellentmond a hagyományos felfogásnak, miszerint Bibracte kiürítése a Kr. e. utolsó évtized legvégén következett volna be.⁴⁰

A „Nagy kovácműhely” insuláján belül a *domus* felfedezése újabb érv mellett, hogy a Pâtur du Couvent terasza már nem tartozott

³⁸ *Ibid.*, – publikációja: TIMÁR-SZABÓ-CZAJLIK s.a.

³⁹ GRUEL-VITALI 1998, 126–129; SZABÓ 1999, 224, 17–18. kép. A *sigillata*-anyaghoz: GRUEL-VITALI 1998, 74–75; BECK-SZABÓ-CZAJLIK s.a.

⁴⁰ Vö. GRUEL-VITALI 1998, 7; GOUDINEAU-PEYRE 1993, 195–197. Autun alapításához, l. REBOURG 1991, 101.

14. kép. A *domus* alaprajza az előző építési fázishoz tartozó falakkal

Fig. 14. Ground plan of the *domus* with walls belonging to the preceeding construction phase

15. kép. Oszlopcsarnok maradványa a *domus* délnyugati helyiségének padlószintje alatt

Fig. 15. Remains of a colonnade under the floor level of the south-western room of the *domus*

Bibracte iparos és kereskedő negyedéhez⁴¹ (vö. 4. és 8. kép). A 2000-ben elkezdett mélyásatások – s ezzel kutatásaink jelenébe érkeztünk – e tekintetben váratlan szenzációval szolgáltak. Azt ugyan már a középkori beásások kibontása során diagnosztizáltuk, hogy a *domus* alatt volt egy korábbi, alaprajzilag eltérő épület (14. kép), ami-

re egyébként másodlagosan felhasznált épületelemek is utaltak.⁴² Ebben nincs semmi meglepő, hiszen a Parc aux Chevaux svájci ásatai az em-

⁴¹ Bibracte települési struktúrájának hagyományos rekonstrukciójához l. GOUDINEAU-PEYRE, 1993, 33–35.

⁴² Vö. SZABÓ 1999, 224.

lített PC 1 lakóház esetében 5 építési periódust azonosítottak.⁴³ Arra azonban, velünk együtt, senki sem számított, hogy a *domus*nak a kolostor-templomhoz közel lévő délnyugati helyiségében, a *terrazzo*-padló alatt, oszlopcsarnok maradványai kerülnek elő (15. kép). S nem akármilyen *porticus*-é: az *in situ* oszlopmaradvány átmérője 60 cm (16. kép). 2001-ben a *stylobates* újabb szakaszait tártuk fel, s egyebek között egy oszlopbázis helyét azonosítottuk. Két kampány próbaásatásai után elszetett volna az építmény rendeltetését meghatározni. Az azonban világos, hogy a struktúra, amely az eddigi stratigráfiai adatok alapján legkorábban Kr. e. 40 körül épülhetett, a *domus*-periódusokhoz organikusan nem kapcsolódott.⁴⁴ Amennyiben középületben gondolkodunk – bizonyos alaprajzi sajátosságok (vö. 17. kép) a *lugdunumi praetorium*ra⁴⁵ emlékeztetnek – azzal kell számolnunk, hogy ez Augustodunum megalapításával funkcióját veszítette, s helyén Bibracte lakosságának elköltözéséig *domus* állott. A feltevések ingoványos talajáról a továbblépés nagy felületű feltárások eredményeitől remélhető.

Milyen következtetéseket lehet mindebből levonni a tanulmány címében megjelölt témára vonatkozóan? A válasz, egyrészt eleve illuzórikusnak tűnik, ha abból indulunk ki, hogy az oppidum 200 hektárnyi területéből mindössze néhány ezer m²-t érintenek a bibracte-i európai régészeti program keretében folyó ásatások. Másrészt viszont, ha az eredményeket a korábbi kutatásokkal szembesítjük, némi túlzással ismereteink kopernikusi fordulatáról beszélhetünk. Ki merte volna leírni, akár az 1980-as évek elején, hogy a település a Kr. e. 2/1. század fordulóján intenzíven lakott volt? Ki merte volna azt állítani, hogy a romanizáció paraméterei közé sorolt feltételek, mint a városiasodás, az írásbeliség átvétele, a valódi pénzgazdálkodásra való áttérés Bibracte-ban már több évtizeddel a római foglалás előtt létrejöttek? Ki gondolta volna, hogy az urbanizáció romanizációs szakaszát külön lehet és kell választani a kelta függetlenség időszakában kibontakozó városi fejlődéstől?⁴⁶

Déchelette 1914-ben kiadott kézikönyvében Bibracte, Manching, Stradonice és Velem-Szentvid féleleteinek összehasonlítása alapján a kel-

16. kép. A *porticus* eredeti helyén fennmaradt oszlopmaradványa, bázissal

Fig. 16. Column with basis remaining on the original place of the *porticus*

ta oppidum-kultúra egységét ismerte fel.⁴⁷ Ugyanakkor a Mont Beuvray-n kiásott épületek, az itáliai amphorák óriási tömege láttán a régészeti szakirodalomban elterjedt az a klisé, hogy Bibracte kivételes lelőhely, egyedülálló éppúgy Galliában, mint az egész kelta világon belül.⁴⁸ A legújabb eredmények sokak számára elsődlegesen ezt a tételt igazolják. Akik azonban így vélekednek, nem mérlegelik a késő vaskori civilizációra vonatkozó ismereteink radikális átalakulását az elmúlt negyedszázad során. A galliai oppidumokban végzett ásatások határozottan ellentmondanak az említett tézisnek. Pregnáns példa erre a Besançon területén végzett megelőző feltárás, – tudományos katalógusa a 20 ezer m³ történelem címet viseli –, amely meggyőzően szem-

⁴³ GRUEL-VITALI 1998, 36, 20. kép.

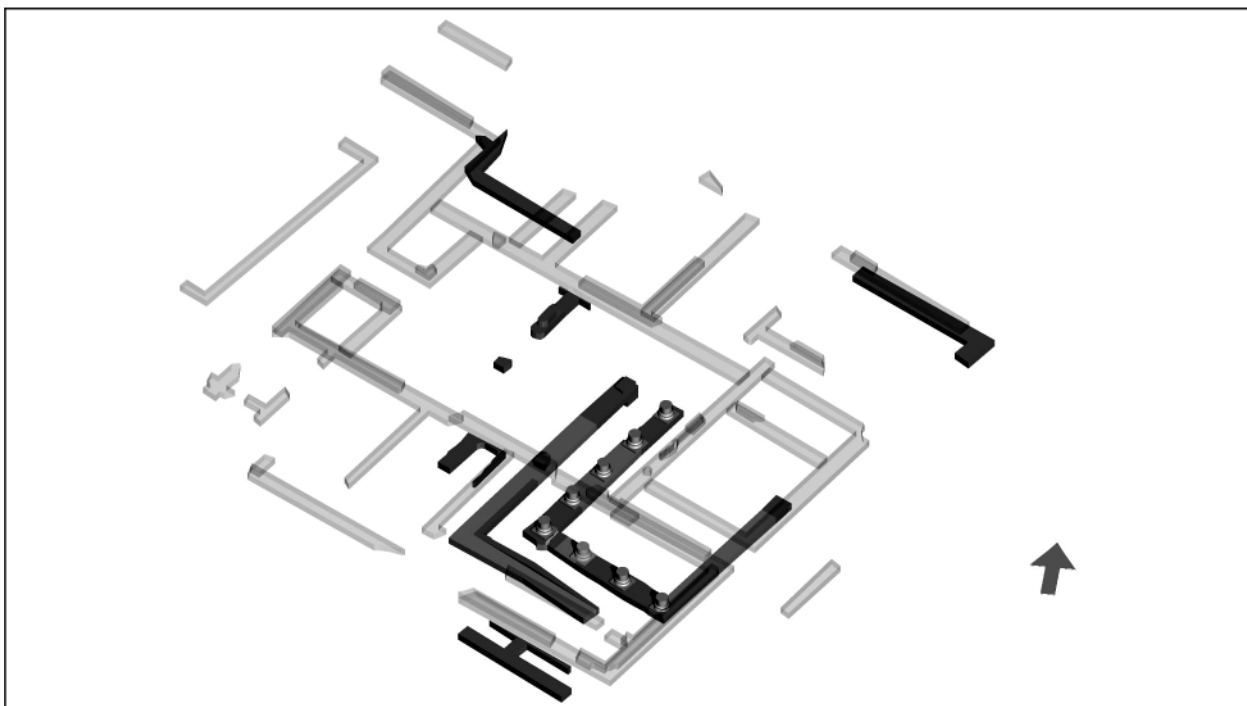
⁴⁴ SZABÓ 2000, 71 skk., 4–6. kép; SZABÓ 2001, 84 skk.

⁴⁵ Vö. DESBAT 1998, 257, 19. kép.

⁴⁶ L. ehhez az 1984 és 1995 közötti kutatások eredményeinek összefoglalását: GRUEL-VITALI 1998, 84–88 (V. Guichard és Szabó M. munkája.)

⁴⁷ DÉCHELETTE 1927, 475–478.

⁴⁸ GRUEL-VITALI 1998, 84.

17. kép. A *domus*-periódust megelőző épületmaradványok axonometrikus ábrázolása, az oszlopok helyének rekonstrukciójával (Tímár Lőrinc munkája)

Fig. 17. Axonometric representation of the building remains preceding the period of the *domus* with reconstruction of the place of columns (by Lőrinc Tímár)

lélteti a *haeduus* Bibracte és a *sequanus* Vesontio történetének, építészeti emlékeinek, régészeti anyagának közeli rokon voltát.⁴⁹ A kelta világban belül sem egyedülálló Bibracte protohisztorikus városi szerkezete. Olyannyira nem, hogy e kérdésben az áttörést nem a Mont Beuvray-i, hanem a manchingi ásatások jelentették, amelyek nyilvánvalóvá tették, hogy ebben, a republikánus Rómától és Dél-Galliától egyaránt igen távol eső oppidumban a településszerkezet, – utakkal, terekkel, kultushelyekkel, műhelyekkel és boltokkal, – *urbanus* karakterű volt.⁵⁰ A kutatásban újabban konszenzus alakult ki arról, hogy a városiasodást a kelta világban azok a gazdasági

változások készítették elő, amelyek a Kr. e. 3. században elsősorban az italo-kelta környezetből indultak ki, de felgyorsulásukban a hellénisztikus világgal kialakult új típusú kapcsolatok is szerepet játszhattak.⁵¹

A *haeduusok* speciális helyzetéből (földrajzi tényezők, Rómához fűződő előnyös kapcsolat) következett,⁵² hogy az oppidum és lakossága már a gall háborúk előtt fokozatosan integrálódni kezdett a mediterrán kultúrkörbe, s a romanizáció a megkezdett folyamat elmélyítését és felgyorsítását jelentette, Róma fennhatósága alatt, a gall függetlenség elvesztése után.

⁴⁹ GUILHOT–GOY 1992, 52–55.

⁵⁰ L. ehhez a 46. jegyzetet. A vaskori urbanizáció kutatásainak állásáról jó áttekintést ad GUICHARD–SIEVERS–URBAN 2000. – L. még KRUTA 2000.

⁵¹ Vö. ehhez GOUDINEAU, C.–KRUTA, V.: La ville antique. In: DUBY 1980, 139–231; KRUTA 2000, 19 skk.

⁵² GOUDINEAU–PEYRE 1993, 171 skk.

IRODALOM

ALMAGRO-GORBEA, M.–GRAN-AYMERICH, J.

1990 Le bassin monumental du Mont Beuvray (Bibracte). *Monuments et Mémoires* (Fondation E. Piot) 71, 21–41.

1991 *El estanque monumental de Bibracte (Mont Beuvray, Borgoña)*. (Complutum, Extra-1) Madrid.

ARCELIN, P.

1980 Nouvelles observations sur la nécropole préromaine de La Catalane, aux Baux-de-Provence (B.-du-Rh.) *École Antique de Nîmes*, 15, 91–110.

BECK, T.–SZABÓ, M.–CZAJLIK, Z.

s. a. Les céramiques sigillées découvertes par les fouilles hongroises à Bibracte (1988–1999). *Recueil de Bibracte*, sajtó alatt.

BOULOUMIÉ, B.–FINCKER, M.–TRÉZINY, H.

1984 Le rempart hellénistique de Saint-Blaise II.: Sondage stratigraphique de la campagne 1981. *Acta Antiqua* 29, 227–266.

BUCHSENSHUTZ, O.–GUILLAUMET, J.-P.–RALSTON, I. (szerk.)

1999 *Les remparts de Bibracte. Recherches récentes sur la Porte du Rebout et le tracé des fortifications*. (Bibracte 3.) Glux-en-Glenne.

Céramique peinte

1991 *La céramique peinte celtique dans son contexte européen*. (Mémoire de la Société archéologique champenoise 5, Supplément au bulletin n° 1.) Reims.

COLBERT DE BEAULIEU, J.-B.

1973 *Traité de numismatique celtique 1: Méthodologie des ensembles*. Párizs.

DÉCHELETTE, J.

1927 *Second âge du fer ou époque de La Tène* (Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine IV.) Párizs (2. kiadás).

DESBAT, A.

1998 Nouvelles recherches à l'emplacement du prétendu sanctuaire lyonnais de Cybèle. *Gallia* 55, 237–277.

DUBY, G. (szerk.)

1980 *Histoire de la France urbaine*. 1. kötet. Párizs.

FREEMAN, P. W. M.

1993 "Romanisation" and Roman Material Culture. *JRA*, 5, 438–445.

GOUDINEAU, C.–PEYRE, C.

1993 *Bibracte et les Eduens. A la découverte d'un peuple gaulois*. Párizs.

GRUEL, K.

1989 *La monnaie chez les Gaulois*. (Collection des Hesperides) Párizs.

GRUEL, K.–VITALI, D. (szerk.)

1998 L'oppidum de Bibracte. Un bilan de onze années de recherches (1984–1995). *Gallia* 55, 1–140.

GUICHARD, V.–SIEVERS, S.–URBAN, O. H. (szerk.)

2000 *Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer*. Actes du colloque. (Bibracte 4.) Glux-en-Glenne.

GUILHOT, J.-O.–GOY, C.

1992 *20000 m³ d'histoire: les fouilles du parking de la Mairie à Besançon*. (Catalogue de l'exposition.) Besançon.

GUILLAUMET, J.-P.

1996 *Bibracte, Bibliographie et plans anciens*. (Documents d'archéologie française 57.) Párizs.

KRUTA, V.

2000 Les origines gauloises de Paris: l'île de la Cité et l'oppidum des Parisii. *Commission du Vieux Paris* (Procès-verbal) 6, 11–33.

LAUBENHEIMER, F.

1987 De l'usage populaire de l'écriture grecque dans la Gaule de Centre-Est. *Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est* 38, 163–167.

1990 *Le temps des amphores en Gaule*. (Collection des Hesperides.) Párizs.

1991 *Les amphores de Bibracte. Le matériel des fouilles anciennes*. (Documents d'archéologie française 29.) Párizs.

LUGINBÜHL, T.

2002 Les graffites sur céramique de Bibracte. *L'Archéologue* 59, 15–17.

MARLIÈRE, E.

2001 Le tonneau en Gaule romaine. *Gallia* 58, 181–201.

PY, M.

1978 *L'oppidum des Castels à Nages (Gard)*. (XXXVe supplément à Gallia.) Párizs.

PY, M.–ADROHER AUROUX, A. M.–SANCHEZ, C.

2001 *Corpus des céramiques de l'Age du Fer de Lattes*. (Lattara 14.) 2. kötet. Lattes.

- REBOURG, A.
 1991 Les origines d'Autun: l'archéologie et les textes. In: GOUDINEAU, C.-REBOURG, A. (szerk.): *Les villes augustéennes de Gaule*. Autun, 99–106.
- SZABÓ M.
 1999 Bibracte. Tíz év magyar kutatásai az európai Mont Beuvray-program keretében. *AT* 63, 195–226.
 2000 Exploration de la parcelle centrale de l'îlot dit „des Grandes Forges”. *Rapport annuel d'activité 2000 du Centre archéologique européen du Mont Beuvray*. Glux-en-Glenne, 69–84.
 2001 Exploration de la parcelle centrale de l'îlot dit „des Grandes Forges”. *Rapport annuel d'activité 2001 du Centre archéologique européen du Mont Beuvray*. Glux-en-Glenne, 77–89.
- TIMÁR, L.-SZABÓ, M.-CZAJLIK, Z.
 s. a. Le dernier état de construction de la domus de l'îlot dit „des Grandes Forges”. *Recueil de Bibracte*, sajtó alatt.
- WARD-PERKINS, J. B.
 1970 From Republic to Empire: Reflections on the Early Imperial Provincial Architecture of the Roman West. *JRS*, 60, 1–19.
- WOOD, M.-QUEIROGA, F. (szerk.)
 1992 *Current Research on the Romanisation of the Western Provinces*. (BAR 575.) Oxford.
- WOOLF, G. D.
 1998 *Becoming Roman. The Origins of Provincial Civilization in Gaul*. Cambridge.

THE AEDUI AND ROME HUNGARIAN EXCAVATIONS AT BIBRACTE

MIKLÓS SZABÓ

This study is the edited version of the inaugural lecture presented at the Hungarian Academy of Sciences, 21st of March 2002 by Miklós Szabó. Its main objective is the presentation of processes unfolding as a result of the encounter of the Roman civilisation and the Celtic culture, based on the history and archaeological heritage of the *Aeduan* tribe of Central France. The analysis is based on, to a large extent, the evidences of the Mont-Beuvray European Archaeological project. The expedition of the Eötvös Loránd University, Budapest joined these excavations since 1988. The Hungarian investigations were directed at, in the beginning, the main road of the oppidum and resulted the unexpected observation that this important axis determining the structure of the town Bibracte originated in the period 120 to 80 B.C. At the same time, the archaeological material also testified that intensive trade relations between the *Aeduan* capital and the republican Rome preceded essentially the time of Caesar. As a direct consequence of these contacts, Central

Gallia attained a stage of real monetary economy instead of the so-called tribal monetary system. The use of the Greek alphabet was spread simultaneously. The settlement history of the locality following the Roman conquest was enriched by the Hungarian excavations with data on the insula containing the “Large Forge”. During these works, the first public building of Bibracte was discovered in 2001, erected in all probability between 50 and 30 B.C. Finally, one of the most important conclusions of the study is separating the Romanisation phase of the urban development in Bibracte from that of the developments encountered during the period of the Celtic independence. This recognition is in good accordance with the view stating that urbanisation in the Celtic world was prepared by the economical changes originating from the Italo-Celtic environment in the 3rd century B.C., the acceleration of which could be influenced by new type contacts with the Hellenistic world.